

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

В умовах продовження реалізації судової реформи в Україні проблеми структури судової системи не втрачають актуальності. Скільки вона повинна мати рівнів, яким належить бути її інстанціям, як реалізувати спеціалізацію вітчизняних судів і чи повинна бути збережена єдність судової системи – усі ці й багато інших питань можуть бути розкриті при дослідженні принципів побудови судової системи. Саме тому їх значення важко переоцінити.

Проблеми поняття судової влади та її принципів, принципів судової системи й питання судоустрою вивчали вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема, В.Д. Бринцев, Ю.М. Грошевий, В.М. Жуйков, А.Ф. Ізваріна, М.І. Клеандров, І.Б. Коліушко, А.М. Колодій, Н.О. Колоколов, Р.О. Куйбіда, І.Є. Марочкін, М.М. Марченко, М.І. Мельник, І.Л. Петрухін, С.В. Прилуцький, В.А. Ржевський, А.О. Селіванов, Н.В. Сібільова, В.С. Стефанюк, В.І. Шишкін, Н.М. Чепурнова [Див.: 3; 5; 6; 8; 9; 12] та ін.

В Україні, як і в більшості європейських країн, принципи побудови судової системи закріплюються не лише на рівні законів, а й у Конституції. Але найчастіше ні Основний Закон, ні галузеве законодавство, що визначає структуру судової системи, детально не розкривають змісту конкретних принципів, не визначають їх перелік. Законодавче закріплення деяких з них іноді не відповідає загальноприйнятому розумінню і світовій практиці. Деякі вчені висловлюють думку, що принципи судової влади і судової системи окремо розглядати не можна, тому як самостійне й повноцінне правове явище останні повною мірою не досліджувались. Ось чому аналіз проблем визначення принципів побудови судової системи є актуальним.

Досить часто науковці в роботах, присвячених судовій владі й судоустрою, обмежуються дослідженням принципів судової влади в загальних рисах або ведуть мову про принципи правосуддя [Див.: 14, с. 36-45; 2, с. 21-35]. При цьому залишається ос-

торонь з'ясування відмінностей між ознаками й принципами судової системи [15, с. 81] або без будь-якої класифікації розглядаються окремі конституційні засади побудови й діяльності судових органів [Див.: 10, с. 216-238; 6, с. 86-99; 17, с. 51; 4, с. 20; 18, с. 36-39; 16, с. 50-54]. Інколи деякі із цих понять ототожнюються. Як вбачається, така практика говорить про поверхове вивчення даної проблематики. Адже опис судової системи наукового або навчального характеру має супроводжуватись виділенням і розглядом принципів побудови останньої. Така складна структура, як судова система, вимагає наукового аналізу всіх пов'язаних з нею понять, розмежування схожих явищ, установлення взаємозв'язку. У даному контексті можна навести влучне зауваження Ю.М. Грошевого щодо Закону України «Про судоустрій України». На його думку назва гл. 1 цього Закону є невдалою, оскільки «в законі не може бути основних положень, можуть бути принципи, які повинні бути поділені на 2 групи: загальноправові принципи стосовно судоустрою і принципи, які роблять судоустрій, власне, судоустроєм» [5, с. 33].

Принципи побудови судової системи є частиною принципів судової влади, але з огляду на свою специфіку вони утворюють

самостійну систему принципів. Термін «система» перекладається з грецької як «утворення», «складання із частин» і означає об'єктивну єдність закономірно пов'язаних один з одним предметів, явищ у ціле, що складається із частин, упорядкованих за певними законами або принципам [Цит. за: 1, с. 8].

З нашого погляду, організаційні принципи судової влади утворюють самостійну систему, оскільки відповідають вимогам самостійності, повноти, несуперечності й є тісно взаємозалежними. Дія кожного принципу створює умови для дії другого, що унеможлиблює їх функціонування самостійно. Кожен з принципів судової системи відіграє самостійну роль при її побудові, характеризує ставлення до судового устрою країни й у сукупності з іншими визначає єдину мету – забезпечення створення й безперебійного функціонування демократичної й ефективної судової системи.

Можна виокремити різні критерії класифікації принципів судової системи. Виходячи з теорії права вирізняють міжгалузеві й галузеві (специфічні) принципи. До міжгалузевих можна віднести принципи, властиві не лише судоустрою, а й іншим галузям права, наприклад, державному, цивільно-процесуальному або кримінально-процесуальному

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

праву. До таких принципів належать принципи: (а) єдності судової системи; (б) побудови відповідно до адміністративно-територіального устрою країни (територіальності); (в) фінансування судів з бюджету; (г) призначення суддів та ін. До галузевих же принципів варто відносити ті, що характеризують винятково організацію судової системи країни, наприклад, принцип інстанційності.

За способом закріплення в законодавстві принципи судової системи можна поділяти на прямо сформульовані в конкретних нормах права (норми-принципи) і принципи, виведені з норм.

За характером нормативного джерела, що закріплює принципи, можна говорити про конституційні принципи побудови судової системи й ті, що закріплені в законодавстві про судоустрій.

У конституціях більшості країн значна увага приділяється закріпленню найважливіших принципів побудови судової системи. Саме тут проголошуються найважливіші гарантії самостійності останньої й незалежності судової влади, які зведені в ранг конституційних принципів і характеризують державу як демократичну. Деяким принципам, що містяться в цих основних законах, притаманна особлива, підвищена стабільність. Вони

практично залишаються постійними навіть у випадках зміни конституцій залежно від певних історичних періодів. Сучасним конституціям властива деїдеологізація формулювання принципів побудови судової системи з акцентуванням уваги на їх правовому змісті й визнанням рівності прав усіх суб'єктів суспільства.

Є.І. Козлова, аналізуючи конституційні принципи, що регулюють судову систему, вирізняє 3 їх групи. Це принципи (а) а також норми, що визначають взаємовідносини особи й судової влади; (б) організації судової системи (здійснення правосуддя тільки судом відповідно до закону; єдність судової системи; поєднання професійних і непрофесійних засад у здійсненні правосуддя); (в) функціонування судової системи (незалежність, незмінюваність і недоторканність суддів; гласність судочинства; змагальність і рівноправність сторін у процесі) [7, с. 346-357].

Але в більшості випадків у роботах, присвячених судовій владі й судоустрою, розглядаються характерні риси організаційних принципів судової влади і їх система без внутрішньої класифікації, а також можливість віднесення тих або інших принципів судової влади до організаційних або функціональних.

Окремо наведемо позицію І.Є. Марочкіна, який сформулював

характерні риси організаційних (судоустрійних) принципів і визначає їх як такі, що звернені до відносин, які виникають з приводу не розгляду й вирішення конкретного виду судової справи, а організації судової системи, структури її органів, статусу суддів, тобто у зв'язку з організаційними відносинами. До організаційних учень відносить такі принципи: (а) єдності судової системи і статусу суддів, (б) територіальності, (в) спеціалізації, (г) інстанційності, (д) незалежності суддів, (е) їх недоторканості, (ж) незмінюваності суддів, (є) їх професіоналізму [12, с. 32, 43-49].

Н.В. Сібільова до конституційно закріплених принципів побудови судової системи України відносить наступні: (а) територіальності, (б) спеціалізації, (в) єдності судової системи, (г) інстанційності, (д) ступінчастості, (е) ієрархічності, (ж) доступності правосуддя [12, с. 95-106].

В.Д. Бринцев називає такі основні принципи формування судової системи, як-от: (а) незалежності судових органів, (б) оперативності правосуддя й доступності суду для населення, (в) структурної самостійності, (г) простоти й економічності судової системи [3, с. 50, 51].

О.С. Захарова й В.В. Молдован називають лише принципи правосуддя, а єдність, стабільність і пристосованість до ад-

міністративно-територіального устрою країни розглядають як характерні ознаки судової системи України, а не принципи її побудови [13, с. 62-77]. Так само й С.М. Тимченко серед принципів побудови судової системи України вирізняє лише ті, що закріплені в Конституції, – територіальності й спеціалізації. Єдність і стабільність він вважає ознаками судової системи [17, с. 51].

На думку Р.О. Куйбіди, найбільш актуальне значення для подальшого розвитку системи судів в Україні мають насамперед засади спеціалізації, територіальності й інстанційності, а всі інші переважно вичерпали своє методологічне значення і перейшли до категорії властивостей, рис, що характеризують сучасну систему судів [9, с. 47].

Т.Б. Любовнікова переконує, що ступінь широти й детальності регламентації організаційних принципів судової влади значною мірою залежить від специфіки правових традицій тієї чи іншої країни, а також особливостей її взаємодії із законодавчою й виконавчою гілками влади, що склалися в кожній державі [11, с. 211]. Дослідження специфіки конституційного закріплення зазначених принципів дає змогу дослідниці підсумувати, що в конституціях багатьох країн вони формулюються не так стосовно судової гілки державної влади,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

як щодо судів і суддів як носіїв специфічних повноважень, що належать цій владній гілці [11, с. 209]. Далі науковець робить такий висновок (з яким, вважаємо, слід погодитись): фактично існує 3 різні юридичні формулювання системи організаційних принципів, які визначають положення судової влади: (а) організаційні принципи судової влади, (б) принципи організації судів (судової системи) й (в) організаційні принципи здійснення правосуддя [11, с. 210].

Поява й використання в законодавстві, юридичній літературі таких формулювань дійсно можна пов'язати з існуванням таких різних вихідних понять, як «судова влада», «суд», «правосуддя».

Тут варто висловити сумнів як у можливості так і в доцільності існування правової категорії «організаційні принципи правосуддя». Оскільки правосуддя здійснюється виключно в передбаченій процесуальними нормами формі, то й принципи правосуддя мають переважно процесуальний характер. Ось чому до організаційних принципів ми їх віднести не можемо, тобто організаційних принципів правосуддя просто не може бути.

Що ж стосується співвідношення організаційних принципів судової системи й організаційних

принципів суду, то тут потрібно передовсім з'ясувати, чи можна вести мову про існування системи принципів суду окремо чи у складі принципів судової системи? Оскільки суд є структурною одиницею (елементом) судової системи, то певні правила створення суду й організації його роботи закріплені законодавчо. Це підстави для створення й ліквідації суду, порядок визначення чисельності суддів у його складі, призначення голови суду та його заступників, принципи формування внутрішньої структури суду та ін. Тому можна виокремити із принципів судової системи ті з них, які характеризують організацію діяльності не сукупності державних органів країни, об'єднаних у єдину систему – судову, а діяльності одного органу – суду.

Зауважимо, що необхідно підкреслити й використання Т.Б. Любовніковою понять «принципи організації судової влади» й «організаційні принципи судової влади» буквально в однаковому значенні. Перш за все це аж ніяк не сприяє точності й однозначності дослідження даної проблеми. Не можна також категорично стверджувати, що вони повинні мати (або мають) різне значення й відрізняються один від одного. Але, з нашого погляду, правильніше оперувати поняттям «організаційні принципи

судової влади». Це пов'язано з різними підходами до розуміння терміна «судова влада». «Організаційні принципи судової влади» – більш універсальне поняття, яке підходить для визначення відповідних принципів судової влади незалежно від точки зору щодо останньої.

Викликає також інтерес позиція Н.О. Колоколова стосовно принципів і рис судової системи, яку він викладає під досить оригінальним кутом зору. Правознавець виходить із публічності судового процесу і вважає, що в основі його побудови й організації завжди лежать пануючі суспільні інтереси. На думку цього науковця, основними принципами побудови судової системи є відповідність (а) цілям і завданням, що стоять перед органами судової влади стосовно чинного законодавства, (б) економічним можливостям держави, (в) запитам суспільства. У той же час виняткова компетенція судової системи щодо вирішення певного типу соціальних конфліктів, право суду на творчість (заповнення прогалін у законодавстві), здатність до внутрішнього самоврядування, захист прав та свобод людини і громадянина, самостійність і незалежність розглядаються Н.О. Колоколовим як риси судової системи [8, с. 116-118].

Незважаючи на оригінальність цієї точки зору, у деяких пи-

таннях з нею не можна погодитись. Названі науковцем принципи є принципами побудови не лише судової системи. Вони мають настільки загальний характер, що будуть прийнятними для будь-якого державного органу чи інституту, й не обов'язково судового. Їх можна віднести до загальноправових принципів побудови державного механізму. Крім того, вони жодним чином не розкривають специфіки судових органів, які утворюють систему й становлять собою окрему гілку державної влади.

Тут ще раз буде доречно навести думку Ю.М. Грошевого, який вважає, що загальноправові принципи, закріплені стосовно судової системи, повинні бути конкретизовані відповідно до специфіки судових органів. Візьmemo, наприклад, принцип верховенства права. Необхідно конкретно вказати, що саме цей принцип означає для судді, якщо він згадується в законі як обов'язковий для нього [5, с. 33]. Але заради справедливості зауважимо, що не можна сказати й про незастосовність названих принципів для побудови судової системи. Мабуть, це ті з них, що мають найбільш загальний характер.

Таким чином, аналізуючи організаційні принципи судової влади – принципи побудови судової системи, можемо виокремити декілька властивих їм рис

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

та обов'язкових вимог. Такі принципи:

а) утворюють самостійну систему, що визначає судовий устрій країни, мета якої – забезпечення створення й безперебійного функціонування демократичної й ефективної судової системи;

б) нормативно закріплюють загальні положення обов'язкового характеру з приводу організації судової системи та структури її органів;

в) відображають специфіку традицій судочинства країни й особливостей положення органів судової влади в державному механізмі;

г) повинні відповідати економічним можливостям держави й потребам суспільства.

З урахуванням викладеного можна визначити, що *принципи побудови судової системи – це історично сформовані теорію та практикою діяльності судів, обумовлені економічним та ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства і нормативно закріплені положення, які фіксують і відображають найважливіші вимоги й закономірності побудови судової системи країни, виражають її зміст і специфіку й окреслюють тенденції розвитку.*

У саму ж систему принципів побудови судової системи варто включити такі принципи: а) територіальності, б) спеціалізації, в)

інстанційності, г) принцип єдності судової системи, д) ступінчастості, е) ієрархічності, ж) доступності суду, з) самостійності суду.

Наведений перелік не охоплює принципів, що визначають вимоги до суддівського корпусу. Йдеться про такі з них, як поєднання професійних і непрофесійних засад у здійсненні правосуддя, незалежності суддів, їх недоторканності, незмінюваності суддів та ін. Роль зазначених принципів для судової влади є досить вагома, але їх реалізація практично не впливає на структуру судової системи, а тому до принципів побудови судової системи вони належати не можуть.

На нашу думку, організаційні принципи судової влади утворюють самостійну систему, оскільки відповідають вимогам самостійності, повноти, несуперечності й є тісно взаємозалежними. Дія кожного з них створює умови для дії другого принципу, що унеможливорює їхнє самостійне функціонування. Кожен із принципів судової системи відіграє самостійну роль при її побудові, характеризує ставлення до судового устрою країни й у сукупності з іншими визначає єдину мету – забезпечення створення й безперебійного функціонування демократичної й ефективної судової системи.

Проблеми боротьби зі злочинністю

Список літератури: 1. *Афанасьев В.К.* Научное управление обществом. – М.: Политиздат, 1973. – 392 с. 2. *Басай В.Д.* Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: Підручник: у 3-х кн. – Кн. 1. – Коломия: Вік, 2006. – 992 с. 3. *Брынцев В.Д.* Судебная власть (Правосудие). Итоги реформ 1992-2003 гг. на Украине. – Харьков: Ксилон, 2004. – 224 с. 4. *Гель А.П.* Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Вид-во МАУП, 2004. – 272 с. 5. *Грошевий Ю.М.* Реалізація принципу доступності правосуддя у побудові судової системи України // Питання удосконалення судової системи України: Матер. наук.-практ. конф. / Голова ред. кол. Ю.В. Баулін. – Х.: Кроссруд, 2007. – 148 с. 6. *Изварина А.Ф.* Судебная власть в Российской Федерации: Учеб. пособ. для юрид. вузов и фак. – Ростов н/Д: Изд. центр «МарТ», 2001. – 344 с. 7. *Козлова Е.И., Кутафин О.Е.* Конституционное право России. – М.: Юристъ, 2002. – 585 с. 8. *Колоколов Н.А., Павликов С.Г.* Теория судебных систем: особенности конституционного регулирования, судебного строительства и организации судебной деятельности в федеративном государстве. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 312 с. 9. *Куйбіда Р.О.* Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. – К.: Атіка, 2004. – 288 с. 10. *Лебедев В.М.* Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития. – СПб.: Санкт-Петербург. гос. ун-т, юрид. фак.: Лань, 2001. – 384 с. 11. *Любовнікова Т.Б.* Поняття судової влади та проблеми конституційної фіксації принципів її організації // Бюл. М-ва юстиції України. – 2007. – № 4 (66). – С. 205-212. 12. Організація судової влади в Україні: Навч. посіб. / За ред. *І.Є. Марочкина, Н.В. Сібільової.* – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 328 с. 13. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Навч. посіб. / Відп. ред. *Я. Кондратьев.* – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 320 с. 14. Судебная система России: Учеб. пособ. / Под ред. *О.Н. Ведерникова, В.В. Ершова, Н.В. Радутной.* – М.: Дело, 2000. – 336 с. 15. Судебные и правоохранительные органы Украины: Учеб. пособ. / Под ред. *А.С. Васильева и Е.Л. Стрельцова.* – Харьков: Одиссей, 2005. – 304 с. 16. Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. / За ред. *В.М. Бесчастного.* – К.: Знання, 2007. – 286 с. 17. *Тимченко С.М.* Судові та правоохоронні органи України. Навч. посіб. – К.: Центр навч. літ., 2004. – 304 с. 18. *Фіолевський Д.П.* Судова влада і правоохоронна система в Україні: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2006. – 322 с.

Надійшла до редакції 28.01.2009 р.